

Bitişik mi, Ayrı mı?

Türkçe yazımının en kafa karıştırıcı ikilemini çözme rehberiniz.

hanımeli

“Hanımeli” bitişik ama “yer elması” ayrı. “Gökdelen” bitişik ama “yazar kasa” ayrı. Bu kurallar rastgele gibi görünebilir, ama değiller. Bu sunumda, yüzlerce kuralı ezberlemek yerine, bileşik sözcüklerin ardındaki basit ve güçlü mantığı keşfedeceğiz.

yer elması

Ezberi Bırakın, Mantığı Anlayın: İşte 3 Anahtar Prensi

Bileşik sözcüklerin yazımına üç temel güç yön verir. Bu üç prensibi anladığınızda, çoğu kelimeyi doğru yazmak için bir içgüdü geliştireceksiniz.

1. SESİN GÜCÜ (Ses Değişimleri)

Kelimeler birleşirken sesler düşer, türer veya değişirse, bu birleşme kalıcı hale gelir ve bitişik yazılır.

2. ANLAMIN DÖNÜŞÜMÜ (Anlam Kayması)

Birleşen kelimelerden en az biri, özellikle ikincisi, kendi gerçek anlamını yitirip yepyeni bir kavram yaratırsa, bitişik yazılır.

3. DİLİN KALIPLARI (Kalıplaşmış Yapılar)

Belirli gramer kalıplarıyla (fiilimsiler, emir kipleri vb.) oluşan ve zamanla tek bir kelime gibi davranmaya başlayan yapılar bitişik yazılır.

Prensip 1: Sesin Gücü Kelimeleri Birleştirir

İki kelime bir araya geldiğinde bir ses olayı (düşme, türeme, değişme) yaşıyorsa, bu onların ayrılmaz bir bütün olduğunun işaretidir. Sesler onları birbirine lehimler.

Ses Düşmesi

kayıp + olmak → **kay**bolmak | düştü

bir + biri → bir**i**biri | düştü

Ses Türemesi / Değişmesi

af + etmek → **aff**etmek | f türedi

his + etmek → **hiss**etmek | s türedi

ret + etmek → **redd**etmek | t → d değişti, d türedi

Arapça Kökenli Kelimeler: emretmek, menolunmak, hamdetmek

Prensip 2: Anlamın Dönüşümü Yeni Kelimeler Yaratır

Bu, en güçlü kuraldır. Eğer birleşen kelimelerden her ikisi veya özellikle **ikinci kelime** kendi temel anlamını kaybediyorsa, ortaya çıkan yapı artık bir tamlama değil, yepyeni bir kelimedir. “Aslanağızı” bir aslanın ağızı değil, bir çiçektir. Anlam dönüşmüştür.

aslan ağızı

aslanağızı

Kural Özeti: `Kelime 1` + `Kelime 2` → `Yeni Kavram`
(Eğer Kelime 2 artık orijinal anlamında değilse → **BİTİŞİK YAZ**)

Anlam Dönüşümü: Doğa Dünyasından Örnekler →

Doğadaki birçok varlığa, benzedikleri şeylerin adları verilmiştir. Bu benzetmeler kalıplaşarak yeni kelimeler oluşturmuştur.

Bitki Adları

aslanağızı

keçiboynuzu

kuşburnu

çobançantası

ayşekadın

Hayvan Adları

danaburnu

karafatma

karadul

yalıçapkını

yeşilbaş

**Dikkat: İkinci kelimeler ('ağız', 'boynuz', 'burun', 'kadın', 'çapkın') gerçek anlamlarını tamamen yitirmiştir.*

Anlam Dönüşümü: Günlük Hayattan Örnekler

Alet ve Eşya Adları

kargaburnu
Inter

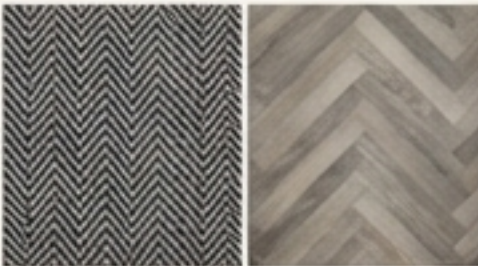
deveboynu
Inter

kedigözü
Inter

balıksırtı
Inter

Yiyecek Adları

kadınbudu
Inter

hanımgöbeği
Inter

kedidili
Inter

bülbülyuvası
Inter

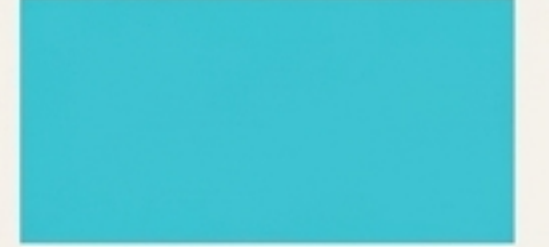

imambayıldı
Inter

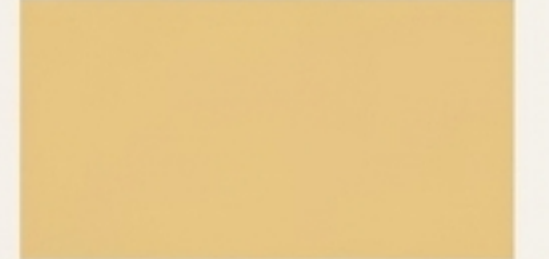

Renk Adları

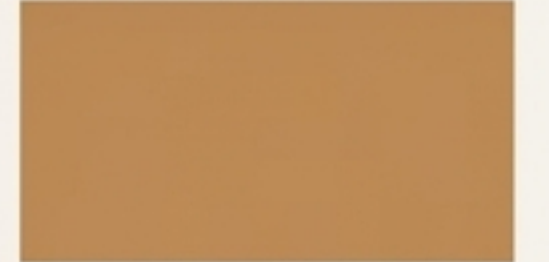
camgöbeği
Inter

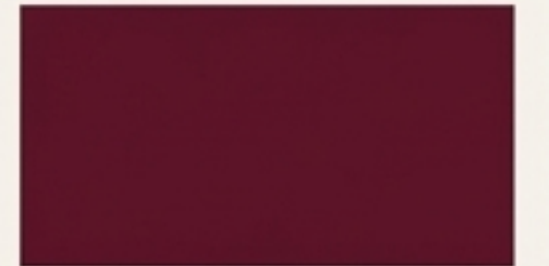
balköpüğü
Inter

devetüyü
Inter

vişneçürüğü
Inter

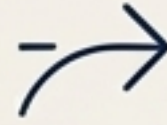
Bir `camgöbeği` rengi, bir camın göbeği değildir. Anlam tamamen değişmiştir.

Prensip 3: Dilin Kalıpları Zamanla Kelimeleşir

Bazı kelimeler, belirli fiil (eylem) ekleriyle kurulan ve zamanla o kadar sık kullanılmıştır ki, artık ayrı yapılar olarak değil, **tek bir kalıp**, tek bir kelime olarak algılanırlar.

1. Emir Kipi Kalıpları

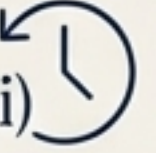
Örnekler: al+beni → **albeni**, çek+yat → **çekyat**, kap+kaç → **kapkaç**. (İki fiilin emriyle oluşur.)

2. Sıfat-Fiil Kalıpları (-an, -ar, -maz, -miş)

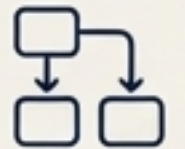
Örnekler: gök+delen → **gökdelen**, can+kurtaran → **cankurtaran**, varyemez, çokbilmiş. (Bir eylemin özelliğini taşıyan kalıplar.)

3. Geçmiş Zaman Kipi Kalıpları (-dı, -di)

Örnekler: gece+kondu → **gecekond**, hünkâr+beğendi → **hünkârbeğendi**, çıtkırıldım. (Bir olayın adını taşıyan kalıplar.)

4. İki Zaman Kipinin Birleşimi

Örnekler: dedi+kodu → **dedikodu**, oldu+bitti → **oldubitti**, biçer+döver → **biçerdöver**. (İki eylemin birleşimiyle oluşan kalıplar.)

Diğer Yaygın Kalıplar ve Gelenekleşmiş Yazımlar

Bazı sözcükler ve ekler, dilin içinde özel bir statü kazanmış ve kendileriyle oluşturulan kelimelerin bitişik yazılmasını sağlayan güçlü kalıplar haline gelmiştir.

`baş' Sözüyle Kurulanlar

başbakan, başhekim, başrol, başyazar. (Sıfat tamlaması oluşturur.)

`başı' Sözüyle Kurulanlar

aşçıbaşı, binbaşı, ustabaşı. (Bir topluluğun yöneticisini belirtir.)

`ev' Kelimesiyle Kurulanlar

aşevi, öğretmenenevi, yayınevi, huzurevi

`hane, `name', `zade' Kelimeleri

dershane, seyahatname, amcazade

Soyut `alt', `üst', `üzeri'

bilinçaltı, akşamüstü, suçüstü, olağanüstü. (Somut bir yer bildirmiyorsa.)

Madalyonun Diğer Yüzü: Ayrı Yazımın Yalın Mantığı

Ayrı yazılan kelimeler için yüzlerce yeni kural öğrenmenize gerek yok. Genellikle, az önce öğrendiğimiz üç anahtar prensibin geçerli olmadığı durumlarda kelimeler ayrı yazılır.

BİTİŞİK

~ Ses olayı **varsa**

→ Anlam değişimi **varsa**

⚙ Belirli bir kalıba **giriyorsa**

AYRI

~ Ses olayı **yoksa**
→ AYRI YAZ

→ Anlam değişimi **yoksa**,
kelimeler kendi anlamını
koruyorsa → AYRI YAZ

⚙ Belirli bir kalıba **girmiyorsa**
→ AYRI YAZ

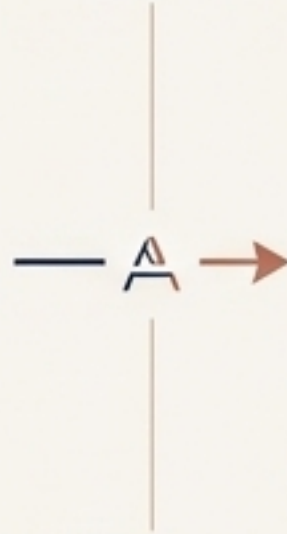
Ayrı Yazımın Altın Kuralı: Anlam Korunuyorsa, Kelimeler Özgür Kalır

Birleşen kelimelerden her ikisi de, veya özellikle ikincisi, **kendi gerçek anlamını korumaya devam ediyorsa**, bu bir tamlamadır ve ayrı yazılır. Bu kelimeler yeni bir kavram yaratmaz, var olan kavramları tanımlar.

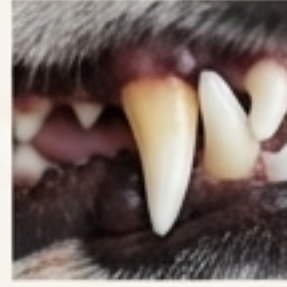
BİTİŞİK

aslanağzı
(bir çiçek)

AYRI

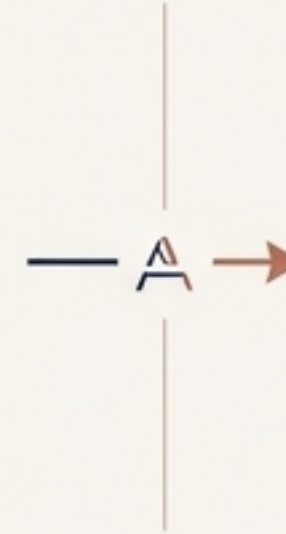

köpek dişi
(gerçek bir diş)

BİTİŞİK

kargaburnu
(bir alet)

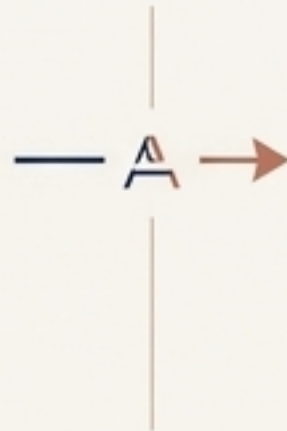
AYRI

gaga burun
(gaga gibi bir burun)

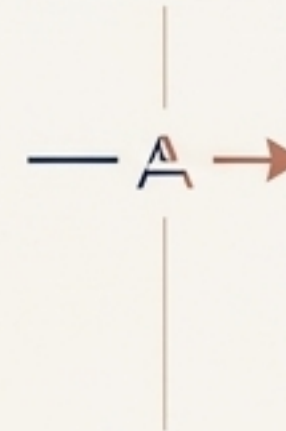
yalıçapkını
(bir kuş)

ardıç kuşu
(bir ardıç ağacı kuşu)

yalıçapkını
(bir kuş)

ardıç kuşu
(bir ardıç ağacı kuşu)

Anlamın Korunduğu Durumlar: Hayattan Örnekler

Gündelik dilde kullandığımız birçok tamlama bu kurala uyar. İkinci kelimenin anlamını koruyup korumadığını kontrol etmek yeterlidir.

Hayvan ve Bitki Türleri

köpek balığı
deve kuşu
Ankara keçisi
ayrık otu
yer elması
kuru fasulye

Bir köpek balığı hâlâ bir balıktır, bir deve kuşu hâlâ bir kuştur.

Nesne ve Eşya Adları

kol saati
yel değirmeni
yemek masası
İngiliz anahtarı
tükenmez kalem
toplu iğne

Bir kol saati hâlâ bir saattir.

Yiyecek ve İçecek Adları

İzmir köftesi
tulum peyniri
çiğ köfte
maden suyu
kuru yemiş

Bir İzmir köftesi hâlâ bir köftedir.

Durum ve Olay Adları

iş birliği
yer çekimi
baş ağrısı
hafta sonu
gece yarısı

Uyarı: suçiçeği (hastalık), narçiçeği (renk), semizotu ve dereotu (gelenekleşmiş) gibi anlam kaymasına uğrayan istisnalar bitişik yazılır.

Sık Karşılaşılan Diğer Ayrı Yazım Durumları

Temel mantığın dışında, bazı kelime ve yapıların geleneksel olarak ayrı yazıldığını bilmek önemlidir.

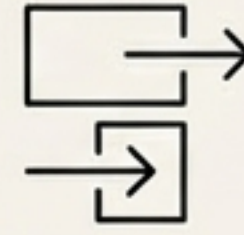

Yön ve Yer Adları

Yer adlarından önce gelen yönler ayrı yazılır.

- Batı Trakya
- Doğu Anadolu
- Orta Asya
- Orta Asya
- Yakın Doğu

(Not: Ara yönler ('güneydoğu') bitişik yazılır.)

'dış', 'iç', 'sıra' Sözcükleri

Bu sözcüklerle kurulan yapılar daima ayrı yazılır.

- yurt içi
- hafta içi
- çağ dışı
- paşi dışı
- peşi sıra
- yanı sıra

Renk Adları ve Tonları

Renk adlarıyla kurulan tamlamalar ve renk tonlarını belirten sıfatlar ayrı yazılır.

- boncuk mavisi
- limon sarısı
- gümüş rengi
- açık mavi
- koyu yeşil

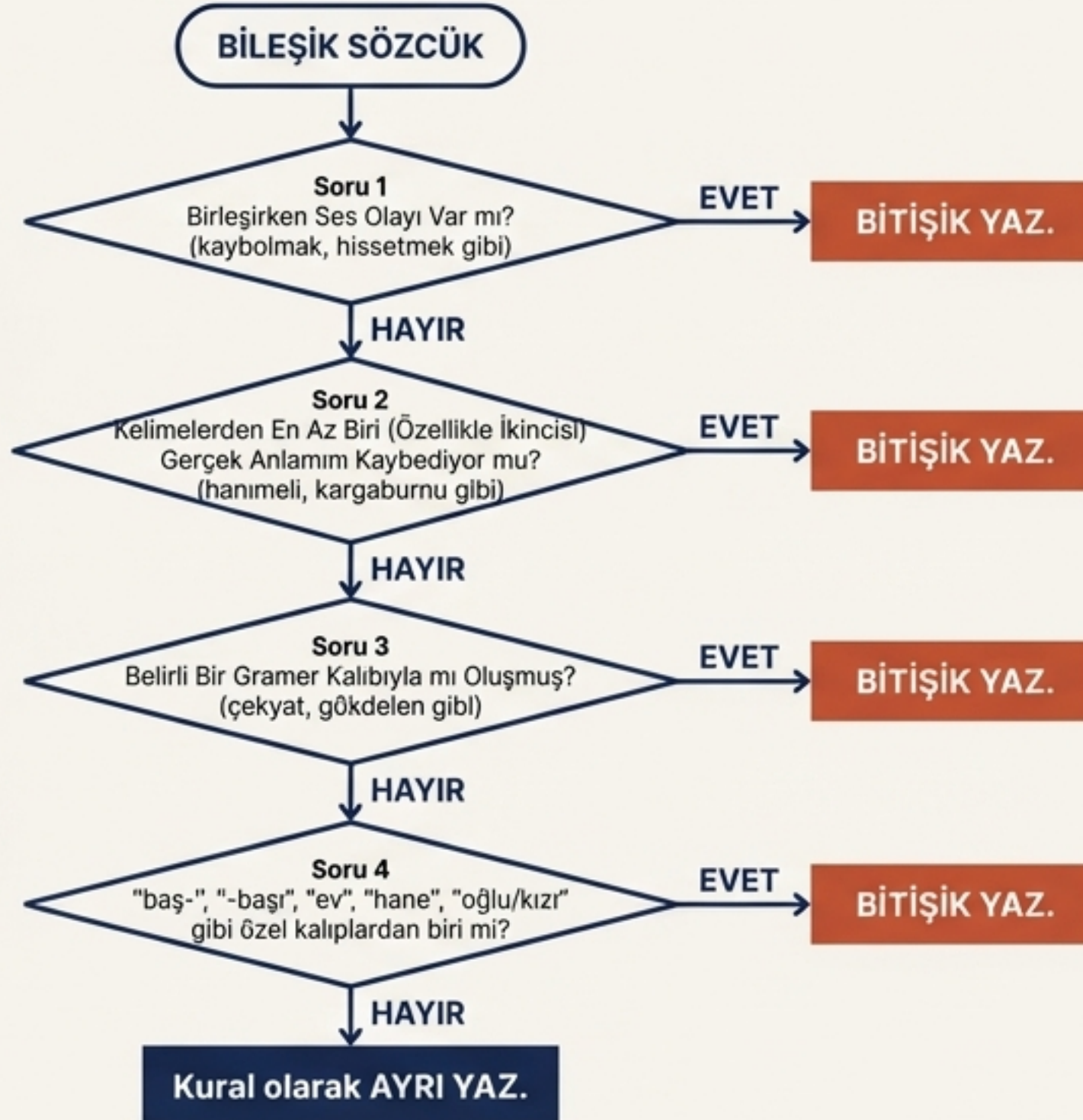
Yardımcı Fiiller

Ses olayı olmadıkça 'etmek', 'olmak' gibi yardımcı fiiller ayrı yazılır.

- terk etmek
- fark etmek
- arz etmek
- yok olmak

Karar Anı: Yazım Kontrol Listeniz

Bir kelimeyle karşılaştığınızda kararsız kalırsanız, kendinize sırasıyla şu soruları sorun.

Bileşik Sözcüklerin Mantığı: Bir Bakışta Özet

Artık kuralların ardındaki temel mantığı biliyorsunuz. Yazarken bu zıtlıkları göz önünde bulundurmak, doğru kararı vermenizi kolaylaştıracaktır.

BİTİŞİK YAZILIR, ÇÜNKÜ...

- **Sesler Kaynaşır:** `hissetmek`, `kaybolmak`
- **Anlam Dönüşür:** `aslanağzı` (çiçek), `kadınbudu` (köfte)
- **Yapı Kalıplaşır:** `gecekondu`, `gökdelen`, `dedikodu`
- **Gelenekselleşmiştir:** `başhekim`, `aşevi`, `bilinçaltı`

AYRI YAZILIR, ÇÜNKÜ...

- **Sesler Korunur:** `fark etmek`, `arz etmek`
- **Anlam Korunur:** `köpek balığı`, `kol saati`
- **Yapı Bir Tamlamadır:** `yazar kasa`, `tükenmez kalem`
- **Özel Bir Kuraldır:** `hafta içi`, `boncuk mavisi`